

Ж. Әбдіжәділқызы

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент
 Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
 E-mail: journalist_teoretic@mail.ru

АҚПАРАТ ӘЛЕМІ ЖӘНЕ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАДАҒЫ РЕЖИССУРА ӨНЕРІ

Мақалада тележурналистикадағы режиссура өнерінің негізгі мәселелері қарастырылып, «телекелбет», «телемүмкіндік» және «телекеңістік» ұғымдарына түсініктеме беріледі. Автор телевизияның қоғамдағы роліне талдау жасап, қазіргі заманғы теледраматургия классификациясын ұсынады. Негізінен, телевизиядағы деректі – көркем, яғни, көркем-публицистикалық туындылар болып табылатын теледебаттың, ток-шоу мен реалитишоудың, телесараптама мен журналистік зерттеулердің, сондай-ақ, интерактивті бағдарламалардың режиссуралық құрылымына ғылыми-теориялық тұрғыда сипаттама беріледі. Теледраматургиядағы журналистік тіл, актерлік шеберлік, режиссерлік шеберлік, көсемсөз қисындары, медиадизайн, музыкалық шешім тәрізді кәсіби қызмет қырлары туралы баяндалады. Теледраматургияның психологиялық аспектілері тәртіппен тіл тұрғысынан жүйеленіп, тәртіп – денсаулық, мінез, интуиция, эмоция құбылыстарын, тіл – дикция, интонация, үн әуезділігі, сөз саптауы, ұлттық үн үрдісі құбылыстарын қамтиды. Телевизиялық драматургиядағы тіл мәдениеті екі бағытта дамиды. Бірінші бағыт – көркем телетуындылардағы көркем тіл. Ал екінші бағыт – тікелей эфирде өтетін журналистік хабарлар мен бағдарламалардағы көсемсөз тілі. Түптеп келгенде, автор: «тележурналистикадағы режиссура – экрандағы халықтық трибуна, саясат алаңы, қоғамдық көзқарас кешені болып табылатын кәсіби-шығармашылық құбылыс» деген тұжырым жасайды.

Түйін сөздер: «телекелбет», «телемүмкіндік», «телекеңістік», «теледрама», «телеқұбылыс», «телевизиялық ықпал».

Ж. Абдижадилқызы

кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
 Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: journalist_teoretic@mail.ru

Мир информации и искусство режиссуры в тележурналистике

В статье рассматриваются основные вопросы искусства режиссуры тележурналистики, дается интерпретация понятиям «телеобраз», «телевозможность» и «телепространство». Автор анализирует роль телевидения в обществе и предлагает классификацию современной теледраматургии. В основном дается научно-теоретическая характеристика структуры теледебатов, ток-шоу и реалитишоу, телеаналитики и журналистского расследования, а также интерактивных программ, которые считаются документально-художественными, то есть художественно-публицистическими произведениями. Рассказывается о профессиональных аспектах теледраматургии как актерского мастерства, режиссерских навыках, публицистическом стиле, медиадизайне и музыкальном решении. Психологические аспекты теледраматургии включают в себя дисциплину и язык. Дисциплина предполагает здоровье, поведение, интуицию, эмоцию, а язык – интонацию, гармонию звуков, словарный запас и национальный эталон голоса. Языковая культура в телевизионной драматургии развивается в двух направлениях: первое – художественный язык в художественных телепроизведениях, второе – язык журналистских программ прямого эфира. В конечном счете автор приходит к выводу, что «режиссура в телевизионной журналистике представляет собой профессионально-творческий феномен, который является публичной трибуной, политической платформой, общественным видением на экране».

Ключевые слова: «телеобраз», «телевозможность», «телепространство», «теледрама», «телеявление», «телевлияние».

Zh. Abdizhadilkizi

Филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: journalist_teoretic@mail.ru

The world of information and art directing in television journalism

The article discusses the main reason art of directing television journalism, provides interpretation of the concepts of "TV image", "TV opportunity" and "Television". The author analyzes the role of television in society and proposes the modern classification of TV dramaturgy. In general, scientific and theoretical characteristics are given to the structure of the TV debate, talk shows and reality show, television analytics and journalistic investigation, as well as interactive programs that are considered documentary and artistic, that is, artistic and publicism works. It tells about professional aspects of TV drama as acting, directing skills, publicistic style, media design and musical decision. Psychological aspects of tele-dramaturgy include discipline and language. Discipline presupposes health, behavior, intuition, emotion, and language – intonation, harmony of sounds, vocabulary and national standard of voice. Language culture in television drama develops in two directions: the first is the artistic language in the artistic television productions, the second is the language of the journalistic programs of the live broadcast. Eventually the author comes to the conclusion that "the direction in television journalism is a professional and creative phenomenon, which is a public platform, a political platform, a public vision on the screen."

Key words: "TV image", "TV opportunity", "Television", "Teledrama", "Influence in TV", "Phenomenon in TV".

*Сөз бен қылық жылы көңілді суытады,
суық көңілді жылытады.*

Ғабиден Мұстафин

Кіріспе

Тележурналистикадағы режиссура өнері туралы айтпас бұрын телевизияның театр, радио, кино іспетті салалардың басын қосып, өнер мен журналистиканы ұштастырған синтездік дүние, сонымен қатар, шешендік өнер, актерлік шеберлік, интерактивті телекөпір тәсілі арқылы әлемдік масштабтағы қала мен қаланың, ауылдағы көпшіліктің, билік пен халықтың арасын байланыстырып, ақпараттық, мәдени-ағартушылық, әлеуметтік-басқарушылық, ұйымдастырушылық, рекреативті, интеграциялық, білім берушілік сынды жеті бірдей функцияны атқарып, жер мен көктің аясындағы барлық тіршілікті алақанына сыйғызып, алдымызға тосатын БАҚ-тың алпауыт бір арнасы болып табылатынын ескерсек, сол сан-салалы кең ауқымды құбылыстан туындайтын өзіндік өнер тармақтарының қалыптасып, даму үстінде екеніне көз жеткіземіз. «Телевизияның адамдардың басын қосудағы, оларды бір-бірімен ұштастырып, кездестірудегі ролі мен қызметі барған сайын қарыштап дами береді, өрісі кеңейіп, ауқымы арта түседі» [1] деп жазған екен осыдан бұрын қазақ телевизиясының негізін қалап, кәсіби деңгейде өркендеуіне тікелей атсалысқан қайраткер-журналист Камал Смайылов. Телевизия, кино саласының келешегін көрегендік-

пен кесіп айтқан кемеңгер-қаламгердің айтқаны уақыт аясындағы ақиқатқа айналуға. Өйткені, «телевизия – экран мен көрермен, ақпарат пен тұтынушы қарым-қатынасын жүзеге асыратын қарапайым нәрсе емес, ол – шалғай жерлер мен шартараптағы арақашықтықтың алтын көпірі іспетті қозғалыстағы бейне мен дыбыс арқылы тікелей трансляцияны қамтамасыз ететін бүтін бір байланыс жүйесі» деген тұжырым жасайды зерттеуші Константин Ковалев-Случевский [2]. «Телевизия – орасан зор ықпал ету алаңы» [3] деп дәріптейді атақты ресейлік тележүргізуші Андрей Максимов. Телевизиялық драматургияның режиссурасы – ерекше күрделі кәсіби процесс. Теледраматургия көркем шығарманы экрандық туындыға ұластырудағы қиындықтарымен ерекшеленіп қана қоймайды, сонымен қатар, телешоу шеңберіндегі тікелей эфир кезінде өлшеп-пішуге, алдын ала есептеуге келмейтін қайталанбас құбылыс ретінде айрықшаланатын журналистік қызмет. Сондықтан да бұқаралық телешоу драматургиясында режиссерлік шешім айрықша роль атқарады.

Негізгі бөлім

Телетуынды – ең алдымен, идея, жоба авторы еңбегінің жемісі. Телесценарий – телетуындының қағазға түсірілген нұсқасы. Тележурналистикадағы режиссураның түп төркіні «телесценарий» ұғымынан бастау алады. Ал «сценарий» ұғымының өзі театр саласынан келгені белгілі. Сол қағазға түсірілген нұсқаның шығармашылық процесі екі кезеңнен

тұратындығына байланысты екі түрі болады. Бірінші кезеңде журналист шынайы болмысты, яғни, өмірлік материалдарды ой елегінен өткізіп, шығармашылық тұрғыда өңдеп, болашақ экрандық туындының мәтіндік сипаттамасын баяндап шығады. Сценарийдің бұл түрі теориялық тұрғыда әдеби, ал тележурналистиканың кәсіби тілінде **журналистік сценарий** деп аталады. Ал екінші кезеңде сол мәтіндік сипаттаманы экрандық нұсқаға айналдыру процесін көріністік тұрғыда кадрлер желісінің тізбегімен және кейіпкерлердің қимыл-қозғалыс, іс-әрекетімен суреттеп беретін сценарий жазылады. Әдетте, бұл сценарий жұмыс сценарийі болып есептеледі. Ал тележурналистика теориясы тұрғысында **режиссерлік сценарий** деп аталады. Теледраматургияның жанрлық-пішіндік ерекшеліктері ақпараттық технология аясында сан алуан өзгерістерді бастан кешіріп, әрдайым даму үстінде. Біріншіден, телевизиялық драматургияның жанрлық ерекшеліктері бұқаралық сипатымен дараланады. Екіншіден, интерактивтілігімен, яғни, кері байланысқа құрылатындығымен ерекшеленеді. Үшіншіден, пікір алуандығымен, яғни, әртүрлі көзқарастар аясындағы дауға құрылатындығымен сипатталады. Демек, бұқаралық телешоу теледебат, телевизиялық баспасөз мәслихаты жанрлары мен ток-шоу, дөңгелек стол басындағы әңгіме пішіндерін қамтиды. Телевизиялық драматургия көгілдір экрандағы тақырыптық, әлеуметтік және жарнамалық роликтерден бастап, ток-шоуларды, теледебаттарды, сатиралық бағдарламаларды, ақыр аяғында телевизиялық көркем фильмдерге дейін қамтиды. Теледраматургия аясында журналистік тіл, актерлік шеберлік, режиссерлік шеберлік, көсемсөз қысындары, медиадизайн, музыкалық шешім біртұтас құбылысқа айналуы – шарт. Сондықтан да телевизиялық драматургия – өнер өрісі, оның сан-салалы тармақтары бар. Соның бірі – рольде ойнау, екіншісі – теледрама шеңберіндегі тірелген тұйықтан шығу, тележурналистиканың кәсіби принциптері бойынша дұрыс шешім қабылдау. Рольде ойнау құбылысын екіге бөліп қарастыруға тура келеді: 1) Журналистің рольге енуі; (Бағдарлама тақырыбына, зерттеу объектісіне байланысты орындалатын рольдер); 2) Кейіпкердің рольде ойнауы; а) (Қоғамдағы саяси ахуал аясындағы атқаратын қызметіне байланысты: мысалы, сайлау алдындағы имиджін қалыптастырып, жұртты дүрліктіру мақсатында Ғани Қасымовтың ваза сындырғаны); ә) реалисти шоудағы бастан кешетін оқиғалар желісінде т.с.с. телеви-

зиялық драматургия аясында сөз бостандығын иелену мүмкіндігі орасан зор.

Нәтиже

Кәсіби принцип тұрғысынан бұқаралық телешоу негізінен тікелей эфирде өтеді. Ал тікелей эфирде өткен бағдарлама аясында сөз бостандығын иелену журналистің кәсіби деңгейі мен шығармашылық шеберлігіне байланысты. Бірінші қисын: Бұқаралық телешоу жүргізушісі «БАҚ туралы» заң мен «Тіл туралы» заңды, тележурналистиканың кәсіби заңдылықтарын басшылыққа алуы – шарт. Екінші қисын: Телешоу кері байланысқа құрылатын болғандықтан тікелей эфир аясында халық өкілі қолма-қол сауал қойып, жауап алып, пікір білдіреді алады, ұсыныс жасай алады. Теледраматургиядағы режиссерлік позиция біріншіден, кәсіби этиканың сақталуынан, яғни, шындықты көрсете білу тапқырлығынан, екіншіден, саяси сауаттылығынан сөз бостандығын иелене білу қысындарын қалай меңгергендігінен, үшіншіден, ұлттық мүддені ұстана білуі мен ұлттық құндылықтарды насихаттай білу шеберлігінен көрініс табады. Бұқаралық телешоу аясындағы экран этикасы біріншіден, телешоу жүргізушісінің психо-лингвистикалық қызмет аясында, екіншіден, студиядағы көрермендер мен тікелей эфирге шыққан көрермендердің тіл қату процесінде сақталуы – шарт. Экран этикасын сақтаудағы бірінші басшылыққа алатын мәселе – тіл мәдениетін сақтау. Екінші мәселе – қимыл-қозғалыс, мәнердегі – әдептілік, сыпайылық, ізет. Телешоу міндетті түрде студиядағы көрермендердің қатысуымен өтеді. Сондықтан да телешоу аясында студиядағы көрермендердің атқаратын функциясы мен ролі бар. Сондықтан да телешоу көпшіліктің көкейінде жүрген мәселені қозғап, солардың көңіл түкпіріндегі ой-пікір, ұсыныстарды ортаға салуға арналады. Тікелей эфирдегі телешоу уақытқа тәуелді. Сондықтан да телешоу ұйымдастыру кезінде студияға шақырылатын көрермендерді тақырыпқа сай таңдаған дұрыс. Сонымен қатар, көрермендерді эфир этикасы мен экран эстетикасы тұрғысынан іріктеу қажет. Бұқаралық телешоудың тақырыптық жоспары мен сценарлық жобасы алдын ала жасалғанмен, тікелей эфирде өтетін болғандықтан аяқ астынан өзгертілуі мүмкін. Өйткені, тікелей эфирге қатысушылардың құрамы, теледебатқа шығатын кейіпкер күнделікті оқиға аясында сан алуан себептермен телешоуға қатысу мүмкіндігінен айырылып қалуы немесе аяқ астынан қатысудан бас тартуы мүм-

кін. Осындай ерекшеліктерді ескере отырып, тақырыптық жоспар мен сценарлық жоба үш деңгейде (нақты сол күнге жоспарланған; балама негізде белгіленген; резервтік, яғни, алдын ала түсіріліп, монтаждалып қойған) жоспарланып, жобалануы – шарт.

Ойталқы

Телевизиялық драматургиядағы тіл мәдениеті екі бағытта дамиды. Бірінші бағыт – көркем телетуындылардағы көркем тіл. Өзге тілден аударылатын фильмдердегі аударма тілі, т.с.с. Ал екінші бағыт – тікелей эфирде өтетін журналистік хабарлар мен бағдарламалардағы көсемсөз тілі. Әлбетте, екеуі де әдеби нормаға бағынатын көркем тіл аясында дамитыны белгілі. Бірақ, екі бағыттың да телевизия табиғатына тән заңдылықтары бар. Теледраматургияның психологиялық аспектілері тәртіп пен тіл тұрғысынан қарастырылады. Тәртіп денсаулық, мінез, интуиция, эмоция құбылыстарын, тіл дикция, интонация, үн әуезділігі, сөз саптауы, ұлттық үн үрдісі құбылыстарын қамтиды. Телевизиялық драматургияның бір бағытына алдын ала жазылып, түсірілген, актерлер ойнаған көркем туындылар топтастырылса, екінші бір бағытында адамзат өміріндегі күнделікті болып жатқан оқиғалар аясындағы фактілер мен құбылыстарды талқылауға арналған журналистік туындылар қамтылады. 1. Әдеби-көркем туындылар: а) көркем фильм. (**монтаж**) ә) телеспектакль (**сценарий**); б) мультфильм (**тележурналистиканың бейнелеуші құралдары**).

2. Деректі-көркем, яғни публицистикалық туындылар: а) Интерактивті (кері байланысқа құрылған) бағдарламалар; ә) Теледебат; б) Токшоу; в) Реалити шоу; г) Деректі фильмдер; д) Журналистік зерттеулер; е) Телесараптама т.с.с.

Телевизиялық драматургия аясында жүзеге асатын аудиториямен қарым-қатынастың айрықша тәсілі, яғни кері байланыстың жолға қоятын кәсіби процесс. Бірінші қисын: БАҚ пен халық арасындағы алшақтықты жойып, тікелей тілдесу мүмкіндігіне жол ашады. Әсіресе, телевизиялық баспасөз мәслихаты кезінде қалың бұқара өзінің көптен жауабын таба алмаған сұрақтарын қойып, қолма-қол нәтижеге қол жеткізуі ықтимал. Екінші қисын: аудиториямен айрықша қарым-қатынас арқылы ұйымдастырылған сауалнама нәтижесі мен рейтингтік көрсеткішті салыстыру арқылы мақсаттық аудиторияның ауқымы мен деңгейін анықтау жүзеге асырылады. Телевизиялық драматургияның халықтық сипаты оның көпші-

лікке бағытталатындығымен, қалың аудиторияға арналатындығымен ерекшеленеді. Сондықтан да, теледраматургияның аудиториясы ауқымды, шексіз. Телешоу аясындағы тақырыптар қоғамдағы маңызды, өзекті, өткір проблемаларға арналатын болғандықтан әрдайым көпшілікті елең еткізетіні ақиқат. Оның үстіне, телешоулар кері байланысқа құрылады. Соның нәтижесінде қарапайым халық тікелей эфир арқылы қоғамдық маңызы бар мәселелерге үн қоса алады. Телешоу табиғаты халықтық трибуна, саясат алаңы, қоғамдық көзқарас кешені, қызу пікірталас ретінде танылатын журналистік құбылыспен сипатталады. Телешоуға студиядағы көрермендер ғана қатысып қоймайды, телевизияның интерактивтілігі негізінде экрандағы құбылысты сырттай қадағалап отырған қалың бұқара да өз ой-пікір, ұсыныстарымен қатыса алады.

Қорытынды

«Желілер жаңа құбылыс емес, жаңалық болып табылатын жағы олардың қоғамды ұйымдастырудың ескі түріне жаңа мүмкіндіктер ұсынатын микроэлектроника тәрізді деректерді тарату технологияларына негізделуі»[4] деген тұжырым ақпараттық технология ағымында ғаламтордың аясына еніп кететін **телекеңістік пен телемүмкіндік** құбылыстарына тікелей қатысты. Бұрын арнайы қол қойылып, мөр басылған хаттармен, бірнеше адамға қоңырау шалып, арнайы рұқсат қағазды санаулы күнге ғана алып, сол уақыт аясында мемлекеттік мұрағаттан тауып, көруге болатын тарихи оқиғалар мен танымал тұлғалардың телехроникаларын қазір интернет желісінен санаулы секундтар аясында тауып алып, қажетіңізге қарай пайдалануыңызға әбден болады. Әлбетте, қайдан алғаныңызды сілтеме арқылы көрсете де аласыз. Бұл ретте, «интерактивті тележурналистика жаңа мүмкіндіктермен қатар жаңа талаптар қоюда. Мультимедиялық технологияны меңгеру әрбір журналист үшін маңызды қажеттілікке айналды»[5]. Сондықтан да, заманауи журналист (тек ғана телерадио-журналист емес, кез келген саладағы журналист) үшін журналистиканың кәсіби өнімін, әсіресе, бейнелі, дыбыстық ақпаратты тарату тәсілдерін мультимедиясыз елестету мүмкін емес. Ал телемүмкіндіктің шегі жоқ (медицинадағы телекөпір арқылы әр қаладағы мамандардың қатысуымен жасалатын операциялар), халық пен биліктің арасын жалғап, айтулы мәселелердің шешілуіне жол ашатын интерактивті телебағдарламалар, қайырымдылық шарасын

жүзеге асыратын телеакциялар, т.с.с. Осындай орасан зор телевизиялық оқиғаларға алдын ала жасалатын дайындық пен оларды жүзеге асыру барысында қалтқысыз қадағалап,

алға қойған нақты мақсатқа жетудің өзі тележурналистикадағы режиссура өнерін меңгерген маманның кәсіби шеберлігі нәтижесінде мүмкін болатын жемісті еңбек.

Әдебиеттер

- 1 Смайылов К. «Өнегелі өмір». – Алматы: «Қазақ университеті», 2012. 79-б.
- 2 Ковалев-Случеский К. Тележурналистика XXI века. – М., 2012. – С. 7.
- 3 Максимов А. Журналист ТВ? Это просто! – СПб., 2017. – С. 36.
- 4 Саудбаев М. Әлеуметтік желілер ұғымы мен оның заманауи желілік қоғамдағы алар орны // ҚазҰУ хабаршысы журналистика сериясы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2017, № 2 (44) 52-б.
- 5 Барлыбаева С. Мультимедийная журналистика. «БАҚ мамандарын даярлау бастаулары және жаңа бағыттары» атты республикалық ғылыми-әдістемелік конференция жинағы. – Алматы, 2015. – С.19.

References

- 1 Smayilov. K. “Onegeli Omir”. – Almaty: “Kazakh University”, 2012. 79-b.
- 2 Kovalev-Sluchevsky K. Telejournalistika XXI veka. – Moskva, 2012. – s.7.
- 3 Maksimov A. TV Journalis? Etoprosto! Sankt-Petersburg. 2017. – s. 36
- 4 Saudbaev M. Aleymettik jeliler ygimi men onin zamanayi gelilik kogamdagi alar orni//KazYU Xabarchysy jyrnalistika seriasy. – Almaty: «Kazax yuniversiteti»,2017. № 2 (44). 52-b.
- 5 Barlibaeva S. Myltimedinaiajornalistika «BAK mamandarindaiarlaybastaylarijanejanabagittari» attirespyblikalikgilimi – adistemelikkonferensiajinagi. – Almaty, 2015. – s.19